

*Lina Ona Adomaitytė
LDM Prano Gudyno restauravimo centras
Rūdninkų g. 8, Vilnius
Tel. (8 5) 261 9854
El. p. restcentras@takas.lt*

*Rimas Driežis
Vilniaus teatras „Lėlė“
Arklių g. 5, Vilnius
Tel. 8 682 07862
El. p. info@teatraslele.lt*

LINA ONA ADOMAITYTĖ, RIMAS DRIEŽIS

Restauruojame Stasio Ušinsko marionetes

Lietuvoje neturime liaudiško lėlių teatro tradicijos, bet galime pagrįstai didžiuotis solidžia profesionalaus lėlių teatro pradžia. 1936 m. dailininkas Stasys Ušinskas (1905–1974) įkūrė pirmąjį marionečių teatrą Lietuvoje. Tuo metu Europos šalių lėlininkai spektaklius kūrė vien tik vaikams, veiklą ribodami pedagoginiais kriterijais. Universalusis menininkas S. Ušinskas ir teatrą kūrė universalų – tiek vaikams, tiek suaugusiesiems. Pirmojo spektaklio „Silvestras Dūdelė“ premjera įvyko 1936 m. gegužės 6 dieną. Jam scenarijų sukūrė Antanas Gustaitis (1907–1990), muziką parašė kompozitorius Viktoras Kuprevičius (1901–1992), o lėles gamino dailininko kraštietis meistras Petras Svidras (1893–1957). Aukštus meninės estetikos reikalavimus S. Ušinskas kėlė tiek sau, tiek trupei. Spektaklis sulaukė didelio pasisekimo, tai liudija faktas, kad jis buvo suvaidintas net 56 kartus – tiems laikams tai rekordinis skaičius. Spektaklio sėkmę atspindi ir to meto spauda – susižavėjimo kupinos recenzijos.

Marionečių teatras gyvavo vos metus, bet S. Ušinskas lėlių teatro meno neapleido ir vėliau: 1937 m. lėlių nuotraukas eksponavo personalinėje parodoje Niujorke (Jungtinės Amerikos Valstijos (JAV), 1938 m. sukūrė pirmąjį Lietuvoje garsinį marionečių filmą „Storulio sapnas“, o lėlių konstrukcijų piešinius sudėjo į knygos „Lėlių ir kaukių teatras“ rankraštį. „Storulio sapnas“ buvo parodytas 1939 m. Niujorke vykusioje pasaulinėje parodoje. Filmu susidomėję Holivudo prodiuseriai S. Ušinskui pateikė užsakymą sukurti H. K. Anderseno pasakos „Lakštingala“ ekranizaciją. Grįžęs į Lietuvą dailininkas intensyviai ruošėsi filmavimui – piešė eskizus, gamino lėles, bet prasidėjęs Antrasis pasaulinis karas darbą nutraukė.

S. Ušinskas sukūrė gausią marionečių kolekciją, lėlės gimdavo anksčiau negu scenarijus ir literatūrinis tekstas – tikriausiai jos būdavo konstruojamos būsimiesiems marionečių trupės pasirodymams. Tik dalis S. Ušinsko lėlių yra pažįstamos iš spektaklių ir filmų, su kitomis galbūt visai nevaidinta. Filme „Storulio sapnas“ dalyvavo Bjaurus tipas ir Storulis, lėlė Silvestras vaidino ir spektaklyje, ir filme, bet galime tik spėlioti, kokiuose scenarijuose turėjo dalyvauti lėlės Arklys ir Jautis. Beje, „Storulio sapne“ Silvestras pasirodo net keliuose epizoduose: viename jis atliko nuolat bare sėdinčio prasčioko, kitame – atsitiktinai į barą užklydusio inteligento vaidmenį. Tos pačios, bet vis kitaip aprengtos lėlės vaidindavo skirtinguose pastatymuose; jos atpažįstamos iš veidų, šukuosenų, ūsų. Įvairiausiomis kinetinėmis galimybėmis apdovanotos lėlės juda, šoka, keičia mimiką: jos žiopčioja, kilnoja antakius, žvalgosi. Taiklūs tipažai ir mechaninio valdymo triukai leidžia lėles universaliai transformuoti į skirtingų laikmečių ir socialinių sluoksnių personažus.

S. Ušinsko lėlių unikalumą lemia įtaigūs ir netikėti meninių ir labai sudėtingų techninių sprendimų deriniai; būtent pastarieji buvo užpatentuoti 1940 m. JAV, o dailininkui išduotas dokumentas tebegalioja iki šiol. S. Ušinskas turėjo daugybę sumanymų, kuriuos įgyvendinti sutrukdė karas ir pokariu įsivyravusi unifikuojanti socialistinio realizmo estetinė programa.

Lietuvos teatro, muzikos ir kino muziejuje saugoma dešimt S. Ušinsko marionečių. Pirmoji Lietuvos dailės muziejaus (LDM) Prano Gudyno restauravimo centro specialistų pažintis su šiomis lėlėmis įvyko 2006 m., kai teko restauruoti marionetę Silvestrą Dūdelę (inv. Nr. LTMKM AD 1252). Iš kilo daug klausimų: kas tai? Tapyba ar skulptūra? Kokių sričių restauratoriai ims ją tvarkyti? Kuruoti unikalią marionetės restauravimą buvo patikėta Keramikos skyriaus restauratorėms. Patikėti tai patikėta, bet juk ši lėlė neturi nė vienos detalės iš molio ar porceliano! Iškart buvo aišku, kad tai bus kolektyvinis įvairių restauravimo sričių specialistų darbas: chemikams technologams reikės nustatyti, kokios medžiagos panaudotos kuriant lėlę, ar buvo vėlesnių pataisymų ir perdažymų, Metalų skyriaus meistrams teks patikrinti, konservuoti ir restauruoti metalines konstrukcijas, tekstilininkėms – pasirūpinti Silvestro Dūdelės rūbais ir šukuosena, keramikėms – restauruoti nudažytas ir drabužiais neapdengtas detales... Kai po kelerių metų LDM Prano Gudyno restauravimo centrą pasiekė kitos lėlės – Bjaurus tipas (inv. Nr. LTMKM AD 6124), Storulis (inv. Nr. LTMKM AD 1716), Arklys (inv. Nr. LTMKM AD 1753) ir Jautis (inv. Nr. LTMKM AD 1754), – kilo tie patys klausimai, tik, jau turėdami patirties, į juos galėjome drąsiai atsakyti: restauravimo programa buvo aiški.

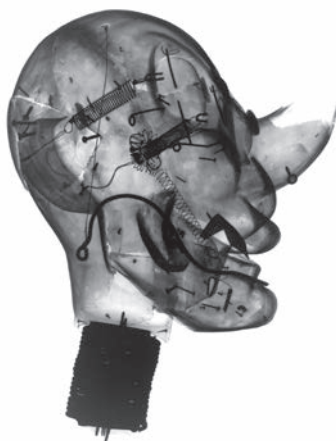
Kaip įprasta, pirmuosius darbus pradėjo fotografės Vilma Šileikienė ir Jovita Ambrazaitytė. Fotokamera užfiksuotos žiūrovui gal ir nereikšmingos, bet restauratoriui labai svarbios eksponatų detalės. Tokios fotofiksacijos tikslas – ne šiaip gražiai nufotografuoti. Reikia išmanyti, kaip sustatyti apšvietimo lempas, kad išryškėtų visi grunto, dažų ištrupėjimai, rūbelių defektai ir dėmės, visos jungtys ir jų būklė. Fotografijų nebylūs „klientai“ kelių valandų fotosesiją ištveria tylėdami. Už juos kalba restauratoriai, vis prašydami nufotografuoti vieną ar kitą detalę, fragmentą tai vienu, tai kitu rakursu. Taigi, marionetės – meno ir technikos kūriniai, pagaminti XX a. ketvirtame dešimtmetyje, – dabar turės ne tik sceninę praeitį, muziejinę patirtį, bet dar ir dokumentuotą restauravimo istoriją.

Prieš pradėdant praktinius konservavimo ir restauravimo darbus, marionetės pateko į restauravimo technologijų dr. Laimos Grabauskaitės ir Rūtos Butkevičiūtės rankas. Mikroskopinių, morfologinių tyrimų ir spektrinės analizės metodais gauta daug vertingų duomenų: identifiкуotos lėlių gamybai naudotos medžiagos; patikrintas audinių pluoštų rūgštingumas – svarbus rodiklis pasirenkant valymo metodą; nustatyta dažų ir grunto sluoksnių cheminė sudėtis, leidžianti pamatyti, kurie sluoksniai autentiški; aptikta ankstesnio restauravimo dažų sluoksnių bei restauracinių medžiagų, liudijančių, kad lėlės jau buvo tvarkytos, atnaujintos. Visi tyrimai ir išvados surašytos į restauravimo dokumentaciją.

Restauruotosios S. Ušinsko marionetės pagamintos iš lengvų, bet tvirtų medžiagų: papjė mašė, vielos, audinių, odos, dermatino, kailio, kartono, pakulų, vatos, gumos, kai kurios detalės, pavyzdžiui, pečių, rankų ir kojų fragmentai, – iš medienos. Žmonių figūrų torsai pagaminti iš vielos karkaso, aptraukto baltais kazeininės temperos dažais dažytu medvilniniu audiniu; tokiais pačiais dažais padengtas plieninės vielos konstrukcijas dengiantis medvilninis audinys. Kūnų dalių paslankūs sujungimai ir į spiralę susuktos plieninės vielos konstrukcijos sudaro lanksčios sandaros mechanizmą, užtikrina lėlių judesius.

Silvestro Dūdelės, Bjauraus tipo ir Storulio drabužiai pasiūti individualiai kiekvienai figūrai; jie stilingi ir puikiai atitinkantys personažo charakteristiką. Naudoti įvairūs audiniai: tiek iš grynų medvilnės ir viskozės pluoštų, tiek mišrūs (medvilnės su linu, vilnos su viskoze).

Marionečių galvos, plaštakos, rūbais neuždengtos kojų dalys, Arklio ir Jaučio kūnai nudažyti. Pasluoksniui tyrinėjant polichromiją nustatyta, kad autentiško grunto ir dažų sudėtis atitinka aprašytąją S. Ušinsko knygoje „Lėlių ir kaukių teatras“. Identifikuoti kreidos, kaolino, litopono,

Marionetės Silvestro Dūdelės galva prieš restauravimą: nuskilęs nosies galas, pažeistos kairiosios akis ir ausis.

LTMKM AD 1252.

Fot. J. Ambraziųtė

Silvestro Dūdelės galvos rentgenograma

Restauruota Silvestro Dūdelės galva.

Fot. J. Ambraziųtė

Silvestro Dūdelės kūnas restauravimo metu.

Fot. J. Ambraziųtė

Restauruotos marionetės Jautis ir Silvestras Dūdelė.

LTMKM AD 1754,

LTMKM AD 1252.

Fot. V. Šileikienė

cinko baltojo, kadmio raudonojo, įvairių spalvų ochros pigmentai. Tačiau tyrimai akivaizdžiai parodė, kad marionetės buvo ne kartą restauruotos uždažant ar užklijuojant nutrupėjusių dažų vietas. Tam naudoti dažai ir klijai, kuriuose aptikta šiuolaikinių sintetinių dervų.

Ankstesnio restauravimo žymių rasta ir daugiau, pavyzdžiui, Storulio torsas iškimštas poliuretaniniu porolonu. Kai buvo kuriamos lėlės, tokios medžiagos dar nebuvo, ji pradėta gaminti tik 1954 m. Vokietijoje, tad akivaizdu, kad porolonas panaudotas vėliau – restauruojant marionetę. Ant Bjauraus tipo skruosto aptikta sintetinės dervos polivinilbutiraliu, žinomo kaip klijai BF-6. Tai taip pat restauracinė medžiaga.

Marionetė Storulis restauravimo metu: praardytos marionetės rūbų siūlės, matosi surūdijusios karkaso vielos ir sutrūnijęs poroloninis kamšalas.

LTMKM AD 1716.

Fot. V. Šileikienė

Storulio dešinės rankos plaštaka prieš restauravimą: sutrupėję guminiai pirštai.

Fot. V. Šileikienė

Restauruota marionetė Storulis.

Fot. V. Šileikienė

Silvestro Dūdelės restauravimas buvo patikėtas tekstilės restauratorei Jurgai Bogdanaitei, keramikei Rasai Bieliauskaitei-Mikolaitienei ir metalo restauratorei Eugenijai Juknienei. Tikra pagalbininke tapo tuomet LDM Prano Gudyno restauravimo centre besistažavusi Steffi Grunewald, Erfurto (Vokietija) Taikomųjų mokslų universiteto absolventė, kuri visą restauravimo eigą ir dokumentaciją pateikė baigiamajame darbe.

Marionečių Storulio ir Bjauraus tipo dulkėtus ir dėmėtus rūbelius atsargiai „nuvilko“ tekstilės restauratorės Vitalija Puodžiukienė ir J. Bogdanaitė. Jos kruopščiai apžiūrėjo visas siūles, tvirtinimus, įvertino audinių sunykimo laipsnį. „Nuvilko“ – tik perkeltine prasme: prieš

Restauruota marionetė
Bjaurus tipas.

Fot. V. Šileikienė

tai restauratorės siūles privalėjo išardyti taip, kad liktų visos siuvimo žymės, nes, išvalius rūbus ir jais vėl apvelkant lėles, reikėjo siūti taikant į autentiškų dygsnių vietas. Drabužėliai valyti labai atsargiai: plauti vandens vonelėje su neutralia skalbimo priemone, saugant audinių spalvas ir, be abejo, dydį. Apdarai negalėjo nei susitraukti, nei pasidaryti per dideli, nes tai vieninteliai išlikę marionečių sceniniai kostiumai.

Kailiai – svarbūs personažų įvaizdžio fragmentai. Iš jų pagaminti Arklio karčiai ir uodegos kutas, kailiniai Jaučio pečių apvadai ir kuokštas ant sprando. Kaip ir rūbus, juos taip pat reikėjo valyti. Nuo įvairių – triušio, lapės, avies – kailių mažu siurbliuku atsargiai nusiurbtos dulkės, patys kailiai valyti specialiai paruoštomis drėgnomis medžio drožlėmis. Išdžiūvus jie dar kartą nusiurbti ir išskedenti retadantėmis šukomis. Kailinėmis detalėmis pasirūpino tekstilės ir odos restauratorė Virginija Žigelienė.

Marionečių Storulio ir Bjaurus tipo paslankios sandaros mechanizmai, spyruoklės, metalinės kons-

trukcijos, vinutės, kniedės, kitos sujungimų detalės nepraslydo pro metalo restauratoriaus, juvelyro Rimvydo Derkinčio akis ir rankas. Neveikė mechanizmas, valdantis Storulio nosį. Reikėjo atsargiai nuimti pakaušio plaukus ir atsukti vidinę konstrukciją slepiantį dangtelį, prasiskverbti į sudėtingą galvos mimiką valdantį mechanizmą ir jį sutvarkyti. Be to, nuvilkus Storulio marškinėlius ir švarkelį, išaiškėjo ir kita problema – lėlės metalinis karkasas buvo surūdijęs, porolono kamšalas sutrūnijęs; jį buvo būtina pašalinti. Nuo visų metalinių konstrukcijų, jungiamųjų dalių, vinučių ir kniedžių buvo kruopščiai nuvalytos rūdys, metalas konservuotas.

Polichromuotas marionečių detales iš papjė mašė ir medienos restauravo keramikės R. Bieliauskaitė-Mikolaitienė, Aušra Pocienė, Leokadija Šalkovska ir šio straipsnio autorė L. O. Adomaitytė. Pirmiausia mažu teptuku nuvalytos ir nusiurbtos dulkės. Nešvarumai nuo dažytų paviršių šalinti vandens, spirito ir terpentino emulsija suvilgytais marlės tamponėliais. Polichromijos įtrūkimai, atsisluoksniavę fragmentai įsotinti ir sutvirtinti baltyminiais kljais. Ištrupėjusių dažų vietos užpildytos gruntu, artimu autentiškam, – kreidos ir baltyminių kljų mišiniu. Restauruojant

Marionetės Bjaurus tipas
galva prieš restauravimą:
ištrupėję viršugalvio
grunto ir dažų sluoksniai.

LTMKM AD 6124.
Fot. V. Šileikiene

Bjaurus tipo batus į gruntą, atsižvelgiant į autoriaus receptą ir tyrimų rezultatus, įdėta smulkių medžio drožlių. Neišlikusius Jaučio dviejų pirštų galiukus iš medienos išdrožė meninių baldų restauratorius Darius Varnas. Visos restauruotos vietos tonuotos akriliniais dažais ir padengtos apsauginiu akriliniu laku.

Nemažą galvos skausmą kėlė iš guminių čiulptukų pagaminti ir tik iš dalies išlikę Storulio rankų pirštai. Kuo pakeisti sukietėjusias, labai trupančias gumines detales, kur rasti kadaise kūdikių buteliukams naudotų čiulptukų? Panašių tikėjomės aptikti veterinarijos vaistinėse, deja... Vis dėlto išgelbėjo kolegė restauratorė, iš tėviškės parvežusi senovinių guminių čiulptukų, panašių į autentiškus.

Restauruotų marionečių valdymo valus, kuriais judinamos rankos, kojos, galvos, sumontavo lėlių meistras ir žinovas R. Driežis.

LDM Prano Gudyno restauravimo centre restauruotos S. Ušinsko marionetės dabar gali deramai sutikti solidų jubiliejų – pirmojo marionečių teatro Lietuvoje įkūrimo 80-metį.

Restoration of Stasys Ušinskas' Puppets

LINA ONA ADOMAITYTĖ, RIMAS DRIEŽIS

In 1936, artist Stasys Ušinskas founded the first puppet theatre in Lithuania. Antanas Gustaitis (1907–1990) was the scenario author of the first performance 'Silvestras Dūdelė', music was written by the composer Viktoras Kuprevičius (1901–1992), and the dolls were produced by the

master Petras Svidras (1893–1957). In 1937 S. Ušinskas exhibited photos of puppets in personal exhibition in New York, and in 1938 he directed the first acoustic puppet movie ‘Dream of a Stout’ in Lithuania which was shown at New York World Exhibition in 1939.

S. Ušinskas’ puppets are unique, because of suggestive and unexpected artistic and sophisticated technical combination, which allows transform puppets into different characters. In 1940, technical solution of puppets was patented in US – the patent is valid until now.

Ten S. Ušinskas’ puppets are stored in the Lithuanian Theatre, Music and Film Museum. In 2006, the puppet from ‘Silvestras Dūdelė’ was taken by specialists of the Pranas Gudynas Centre for Restoration to restore it. Puppets Bjaurus tipas (Nasty Bastard), Storulis (Stout), Arklys (Horse) and Jautis (Ox) were restored later.

Firstly, the specialists took photos of the puppets. Technological research was carried out before the conservation and restoration. S. Ušinskas’ puppets are made of lightweight but strong materials: papier-mâché, wire, fabric, leather, synthetic leather, fur, cardboard, tow, cotton-wool, rubber, wood. The torsos of human figures are made of wire frame, covered with cotton cloth colored with white casein tempera paint. Body parts are loose and coil-rolled steel wire construction makes flexible structure which provides smooth moves of a puppet. Pure cotton, viscose fibers and mixed (cotton with linen, wool with viscose) were used for producing puppets’ clothing.

Layer after layer researching polychrome, specialists identified that combination of authentic primer and paint corresponds to that described in S. Ušinskas’ book ‘Puppet and Mask Theatre’. However, it was noticed that puppets were repeatedly restored by painting over on top, gluing cracked spots, consolidating torsos.

Clothing of Stout, Nasty Bastard and Silvestras Dūdelė were carefully cleaned and washed; fur details have been cleaned up and shredded with a sparse comb. Various metal structures, springs and connections have been thoroughly cleaned and preserved. Parts that did not survived were carved of a wood. Polychrome puppet details of papier-mâché and wood were consolidated; cracks, holes and crumbled paint spots repaired, retouched and covered with a varnish. Control lines and function was re-established. Restoration specialists prepared detailed restoration documentation, consisting of technological research findings and conclusions, descriptions of the restoration process and photos.

During the year 2006–2014, these puppets were restored by Aušra Pocienė, Lina Ona Adomaitytė, Leokadija Šalkovska, Rasa Bieliauskaitė-Mikolaitienė, Steffi Grunevald, Jurga Bagdonaitė, Vitalija Puodžiukienė, Virginija Žigelienė, Rimvydas Derkintis; technological research were made by dr. Laima Grabauskaitė ir Rūta Butkevičiūtė; Jovita Ambrazaitytė ir Vilma Šileikienė took photos of the processes; Rimas Driežis, director and artist of Vilnius Theatre ‘Lėlė’, advised the restorers, reconstructed control lines and functioning.